

KÖNYVISMERTETÉSEK

Baska Gabriella és Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, 2015. 390 o. – A kötet Németh András, az iskolateremtő neveléstörténész, egyetemi tanár tiszteletére készült, s tartalmazza az ünnepelt pályatársai és tanítványai kutatási eredményeit és szakmai-érdeklődési körét, s tükrözi kollégájuk, professzoruk életművének pályájukra, munkásságukra gyakorolt hatását is.

A könyv 31 tanulmányt foglal magában 34 szerzőtől vagy szerzőpárostól. Az egyes írásokat témájuk alapján hat nagy fejezetre osztották a szerkesztők. Hangsúlyt kapnak olyan meghatározó kérdéskörök, mint a professzió-történet, az életreform-mozgalom, a 20. századi oktatáspolitikai, valamint a kultúra és szocializáció alkotóelemei (tér, idő, rituálé), és a klasszikus neveléstörténeten túl a gyógypedagógia-történet is.

A kötet szerzői között megtaláljuk az idősebb kutató generáció tagjait és a fiatal kutatókat egyaránt, akik jelenleg az ország különböző tájain felsőoktatási intézményekben tevékenykednek (ELTE, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Pannon Egyetem, Debreceni Egyetem, Miskolci Egyetem). E recenzió, bár minden egyes írásra kitér, – terjedelmi korlátok okán – pusztán a legújabb generáció szerteágazó szakmai érdeklődését kívánja bemutatni a teljesség igénye nélkül, minden témakörből kiemelve egy fiatal kutató tanulmányát.

Az *Iskolák és műhelyek* című fejezeten belül olyan témák kaptak helyet, mint az ókori nevelésügy (Mészáros László); az egyetem történetének kutatása (Mikonya György); a modern szakképzés kialakulása (Sanda István Dániel), melyek tágabb kontextusban jelenítik meg a vizsgált témákat, mondhatni makroszintű megközelítések. Emellett mikroszintű, kisebb egységekre, egyénekre fókuszáló témák az Enciklopédiában tükröződő magyar kultúra (Kováts-Németh Mária); a miskolci református gimnázium működése a 19. században (Ugrai János); Tóth Zoltán és a gyógypedagógia kapcsolata (Zászkaliczky Péter); és egy vidéki szakközépiskola indulása (Somogyvári Lajos). Somogyvári Tab város kísérleti Mezőgazdasági Gépszerelő Szakközépiskolájának kezdeti működését tárja fel politikai iratok dokumentumelemzésével és az intézmény egy volt tanulójának, később igazgatóhelyettesének személyes visszaemlékezése interpretálásával. E kvalitatív módszerek alkalmazása lehetővé tette számára a történeti-antropológiai és mikrotörténeti nézőpont megragadását, személyes, konkrét tapasztalatok megismerését, mellyel a szöveges, dokumentált anyagok által közvetített tények árnyalhatók és élményszerűbbé tehetők. A tanulmányt egy fotó is kíséri, amely a Szakközépiskola első ballagási ünnepségét örökíti meg, s mely az iskola fontos kulturális emlékeként él.

A következő nagy témakör *A professzió történetéhez* című. A fejezeten belül olyan, a tanítói és a tanári szakmához kötődő tanulmányok kaptak helyet, mint a néptanítói professzionalizálódás folyamata és az iskolai tér, mint foucault-i értelemben vett fegyelmező eszköz az Elemi Népoktatás Enciklopédiájának tükrében (Nóbik Attila); a magyarországi középiskolai tanárképzés szervezeti kereteinek és szabályozásának története és az erről alkotott korabeli diskurzusokba való betekintés (Pukánszky Béla); a bölcsészdiploma megszerzésének lehetséges módjai a két világháború közötti időszakban (Biró Zsuzsanna Hanna); illetve a tanári szakma, a „tanártársadalom” tagoltsága szakmai és társadalmi megítélés szempontból (Nagy Péter Tibor). Továbbá olvashatjuk e fejezetben a tanárképzés folyamatának ismertetését európai nemzetközi kitekintésben, összehasonlító elemzéssel vizsgálva (Vincze Beatrix, Garai Imre). A tanárképzéshez kapcsolódóan helyet kapott itt a 20. század eleji szegedi tanárképző főiskola története és hallgatóinak kurzuskinálata és kurzusválasztása (Fizel Natasa). Fizel a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola rövid történeti áttekintését követően mutatja be a főiskolán a hallgatók által felvett pedagógiai, pszichológiai és filozófiai témájú kurzusokat, milyen eredménnyel abszolválták azokat, kik voltak az oktatók, közülük kiket és miért preferáltak, preferálhatták a hallgatók. Kevert kutatási módszerrel teszi ezt meg, kvalitatív (a hallgatói anyakönyvek tanulmányozása) és kvantitatív (számadatok összegzése adatbázisok segítségével) megközelítéssel, táblázatokban, szemléletesen közölve az eredményeket.

Az ünnepezt hazai és nemzetközi szakmai tevékenységében meghatározó terület emeli ki a harmadik témakör is Élet és reform címmel, mely az életreform-mozgalmakra utal. Olyan témák kaptak itt helyet, mint a testi nevelés a századfordulón (Kéri Katalin), az orkesztika története (Boreczky Ágnes és Fenyvesi Márk), az egyes életreform elemek tükröződése Kodály szövegeiben (Pethő Villó), az életreform motívumok megjelenése szakrális térben (Sófalvi Emese) és egy Waldorf intézmény belső élete (Amati Gergely Márton). Amati érdekes megközelítésmódot alkalmaz tanulmányának megírása során, amikor egy Pest megyei Waldorf iskola tanári kollégiumának konferenciáját mutatja be, mint egyfajta rendszeres műhely és szakmai megújulás, fejlődés-fejlesztés színhelyét. Az írás további érdekessége, hogy a szerző maga is ebben az intézményben dolgozik, tehát ahogyan ő maga is fogalmaz: „a mindennapi munka során szerzett tapasztalatokra való reflexió”-t olvashatunk (Amati, 238.). És bár egy konkrét intézmény működését ismerteti, vizsgálja a szerző, konklúziói mégis relevánsak lehetnek általánosságban is, ide értve például azt az aspektust, hogy egy szakmai konferencia működhet belső képzésként, szakmai diskurzus keretként, ahol aktuális témák, problémák, helyzetek megtárgyalására is sor kerülhet.

A dualizmus korának vizsgálata jelenik meg a következő tanulmány-csoportban, mely a magyarországi arisztokrácia dualizmuskori iskoláztatását (Rébay Magdolna), a gyermekkorral, óvodaüggyel kapcsolatos témákat (Pornói Imre, Hegedűs Ju-

dit, Tészabó Júlia), korabeli pedagógiai folyóiratok reflektivitás szempontjából történő tartalomelemzését (Fáyné Dombi Alice) és az első világháborúban megsérült, rokkant katonák oktatásának kérdését (Vörös Katalin) tárgyalja. Vörös hivatalnokok és szakemberek tanulmányai, politikai rendeletek és a Magyar iparoktatás című folyóirat segítségével igyekszik bemutatni az állami hadigondozás szervezését. Ahogy a szerző tanulmányában is olvashatjuk, a fogyatékosok intézményes keretek között megvalósuló általános képzése, iskoláztatása fontos, tárgyalt téma a neveléstörténet diszciplínán belül, ennek ellenére szakképzésük, szakoktatási vonatkozásai kevésbé kerültek a kutatások középpontjává, leginkább forráshiány miatt. A tanulmány e hiány pótlására tesz kísérletet gazdag forrásanyag bevonásával.

Az utolsó nagy témakör fókuszja az oktatáspolitikára, melyet címe is elárul: *Oktatás, eszme és politika. A felvilágosodás időszakától (Sáska Géza) egészen a huszadik század második feléig (Darvai Tibor) lezajló oktatáspolitikai változásokról* olvashatunk itt, részletezve az 1924-es középiskolai reformot (Szabó Zoltán András), a rituális elemek megjelenését a pedagógiai szaksajtó szövegeiben (Baska Gabriella) és a Petőfi Kör pedagógusvitáját is (Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva). Darvai a hatvanas évek eleji oktatáspolitikának szocialista-kommunista ideológiai változásait tárja fel törvények, tervek, reformok tükrében. E korszak (és az ezt megelőző évtizedek is) fontos szerepet töltenek be Németh András tudományos kutatásaiban jelenleg is, melyet tanúsít az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának Pedagógiatörténeti Tanszékén 2012 és 2015 között megvalósuló, A magyar neveléstudomány története a szakmai folyóiratok tükrében (1945–1989) – tudományos kommunikáció, szakmai diskurzusok című OTKA-kutatás melynek vezető kutatója az ünnepelt volt és amely kutatás eredményeiből 2016-ban zárókötet készül.

A kötet befejező része, vagyis a Kóda, Berzsenyi Emese és Szécsi András tanulmányát foglalja magában. A szerzők által írt értekezés Németh András 2010-ben megjelent *Emberi idővilágok – Pedagógiai megközelítések* című művére reflektál. Berzsenyi egy református lelkipásztor, Szécsi András (1923-2013) kéziratát interpretálja saját gondolataival kiegészítve, átdolgozva, az evilági és szakrális, vallási időélmény, időfelfogás megjelenésének, jellemzőinek aspektusából. A szerző e tanulmányt, esszét mindazoknak ajánlja, akik a mai, rohanó világban szeretnék átgondolni, szeretnének elmélyülni az idővilágok létezésének kérdésén, történeti és szakrális megközelítésén.

Ebből a rövid összefoglalóból is látható, hogy nagyon színes a paletta a tanulmányok tematikáját illetően, ami Németh András széleskörű kutatói érdeklődésére és munkásságának főbb területeire reflektál. Az ünnepelt számos kutatási téma meghonosításában vállalt meghatározó szerepet, és nemzetközi kapcsolatai révén ezeket a hazai neveléstudomány színterébe be is tudta emelni.

A könyv fizikai megjelenésével kapcsolatban fontos kiemelni a borító esztéti-

káját, melyen egy egyesült államokbeli levéltárban őrzött, 1913-ból származó fotográfiát láthatunk. E kép szimbóluma lehet Németh András oktatómunkájának, annak, hogy számtalan hallgatónak, kutatónak vált és válik meghatározó mesterévé. Pozitívként elmondható még, hogy a kötet elektronikus változatban, online is elérhető az olvasóközönség számára: <http://mek.oszk.hu/14600/14688/>

Balog Beáta

* * *

Hermann István (szerk.): Magyarország levéltárai 2014. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 2015. 143 o. – Tetszetős kötet! Érdemes kézbe venni. De mielőtt belelapoznánk, pillantsunk vissza az előzményekre!

Az ország levéltáiról a könyvespolcon nem ez az első összefoglalás egyetlen kötetben. A szakkönyvekben, szakfolyóiratokban időnként közölt áttekintéseken, és a néhol a rendszertelenül megjelent ismertetéseken kívül általános áttekintést, tudtommal először, egy idegen nyelvű könyv nyújtott igazán nyilvánosan Magyarország levéltári intézményeiről: a szakmai körökben csak „Gájd”-nak titulált, mai szemmel szerénynek tűnő kötetke. (Balázs Péter szerk.: *Guide to the archives of Hungary*. Kiad.: a Kulturális Minisztérium Levéltári Igazgatósága, Bp., 1976. 229 o.) Nemzetközi terjesztésre készült, és azért érdemel különös figyelmet, mert a saját korában először szembesítette a levéltárakat, főleg a megyei intézményeket az a feladattal, hogy lényegre törően, szabatosan, és az előírt logikus rendben kell bemutatkozniuk az igényes, bár nem feltétlenül szakértő közönség előtt.

Történelmi léptékkal mérve, alig valamivel később jött ki a nyomdából az újabb *Magyarország levéltárai* című könyv. (Szerk.: Balázs Péter. Kiad.: Franklin Nyomda, Bp., 1983. 391 o.) Részletesebb és – nem melleleg, színes borítójával – mutatósabb is volt ez a kötet. Ezt követte már a rendszerváltás után a még újabb *Magyarország levéltárai* című kiadvány. (Szerk.: Blazovich László, Müller Veronika. Kiad.: Magyar Levéltárosok Egyesülete, Bp.–Szeged, 1996. 180 o.) Mi sem jellemzőbb az idők változásaira, mint az, hogy e kötet megjelent párhuzamosan angol nyelven is. Az előzmények közül megemlítendő még a *Magyarországi levéltárak* c. kiadvány (Fel. szerk.: Bana József. Kiad.: Magyar Levéltárosok Egyesülete, Bp., 2004. 176 o.) Mádl Ferenc köztársasági elnök ajánlójával és még több parádés képvel. Ez angolul is megjelent.

És akkor itt a legújabb *Magyarország levéltárai* című kötet, amelynek a címét – nagyon helyesen –, kiegészítették a mű tartalmára, adataira vonatkozó kort jelölő 2014-es évszámmal, ami azért lényeges, mert a kötet 2015-ben jelent meg. A kötetet Hermann István szerkesztette. (A hibátlan címeírás érdekében jelzem, hogy ő a korábban ifj. Hermann Istvánként jegyzett szerző, PhD-fokozatú, a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának igazgatója, s nem tévesztendő össze

a dr. Hermann István néven ismert idősb Hermann Istvánnal, a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár igazgatójával.) A nagy szakmai átlátást igénylő lektori teendőket Boross István teljesítette, aki jelenleg az említett Veszprém Megyei Levéltár megbízott igazgatója. A kiadás előkészítése az MNL Veszprém Megyei Levéltárában történt, a művet a levéltár alkotócsoportja gondozta. A könyv legújabb ízlésű dizájnya, a borító, az oldalpárok gondos megformálása, a fejezetek reliefszerű kezdő oldalai, a sokszor frízként alkalmazott szép szemléltető képek a levéltár reprográfusa, Gáty István fantáziáját és keze munkáját dicsérik. A könyv kiadását ezúttal is a Magyar Levéltárosok Egyesülete vállalta, a kötet köszöntőjét az egyesület elnöke, Tyekvicska Árpád írta.

Az egyes levéltári intézményekről, ill. csoportjaikról a kutatók, az érdeklődők eligazítására írt ismertetéseket is neves személyek, általában az ismertetett levéltárak igazgatói állították össze. Fontos, hogy mivel a *megyei levéltárak*, a hazai levéltárügy derékhadát képező intézmények 2012. október 1. óta szervezeti egységben állnak az Országos Levéltárral, így a Magyar Nemzeti Levéltár megyei levéltárai címen kaptak összevont ismertetést. Igaz, ez az előbb említett 2004-es kötetben is hasonlóan volt már. A kötet párhuzamosan megjelent angolul is. További nevezetesség, hogy a könyv egyes fejezetei – a megyei levéltárakról ráadásul egyenként és a kötetbelinél bővebben, kb. 1 ívnyi terjedelemben – külön is megjelentek ízléses *füzetekben*, mint egy rejtett kiadványsorozat.

A könyvet lapozva az olvasó átfogó képet kaphat a Magyar Nemzeti Levéltár és tagintézményei, aztán Budapest Főváros Levéltárának és a többi városi levéltár, továbbá a szaklevéltárak, az egyházi levéltárak és még néhány különleges levéltár történetéről, anyagának eredetéről és összetételéről, az intézmények szakmai (feltáró) tevékenységéről, a kutatószolgálatról, a közművelődésről, a tudományos kutató- és kiadványmunkáról. Ez így azonban csak elnagyolt vázlat, a könyv tartalmi keretei dióhéj méretűre szabták az elmondható információk körét. Ez főleg a megyei levéltárakra vonatkozik, amelyek hagyományosan a helytörténeti-helyismereleti, honismereti kutatások terén és az *oktatásügyben* lehetnek hasznosak. Öröndetes tehát, hogy az imént említett *füzetek* valamivel konkrétabban szólnak ezekről a tagintézményekről.

Érdemes ezen a ponton megállnunk. Felmerül ugyanis a levéltár iránt érdeklődőben a kérdés, hogy hol, hogyan és milyen tárgyban lehet kutatni, adott témára keresve miként lehet eligazodni a levéltárak anyagában. Előrebocsátva, hogy a fondjegyzék forgatása és a levéltári kutatószolgálattal való konzultáció elkerülhetetlen, néhány információt még jó tudni a levéltárakról. Legyen szabad ezt levéltárosként megosztanom Olvasóimmal!

Fontos tudni, hogy a levéltárak létének legfontosabb életeleme, amely még a történetiségnél is lényegesebb, a *rendszer*, a jól kitalált rend és rendezettség. Mindennek – a közfelfogástól eltérően és a természetes elvárások ellenére – *elsődlegesen* nem a kor, nem valamely történelmi tematika, és nem is a dokumentum fajtája, kül-

ső megjelenése az alapja, hanem az iratanyag „termett” mivolta. A társadalom által produkált hatalmas iratanyagnak belső összefüggései alapján kialakult és többnyire szervek, szervezetek, hivatalok, intézmények, vállalkozások, egyházak, társadalmi szervezetek, pártok, egyesületek, aztán családok, egyének és egyéb „irattermelők” szerint tagolódó gazdag összetétele, melyet szakszóval „szervtipológiának” mondunk. Ez a levéltárügy alapköve az egész világon.

Tudni kell, hogy országosan szemlélve a hazai levéltárügy szakmailag igen szerény képet mutatott a II. világháború előtt. Szomorú bizonyítéka ennek az, hogy az ország levéltári anyagának háborús sérüléseiről, vármegyei, városi, községi levéltárak, családi, főúri, uradalmi és gyári levéltárak vagy csak így hívott: történeti iratgyűjtemények veszteségeiről sokszor alig lehetett képet alkotni a háború után, mert ezekről nem álltak rendelkezésre megfelelő színvonalú leírások, jegyzékek, listák, vagy ezek is odavesztek. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az ország a levéltárügy terén az 1940-es évek végétől, főleg a '60-as évektől zárkózott fel az elérhető európai színvonalhoz. Ennek pedig döntő, és máig érvényes lépése volt az anyag szervtipológiai szempontú tagolása és csoportosítása, azaz *rendszerezése*.

Kérdezhetné bárki: ezek szerint minden levéltár felépítése azonos, ugyanolyan akár külföldön is? A reális válasz lehangoló: a fond fogalma igen, de az ezekből szerkesztett rendszerek még határainkon belül sem egységesek; számos intézmény (főleg a nem „általános levéltárak”) saját rendszere szerint őrzi és gyarapítja anyagát, holott egész anyagukat elvben be lehetne sorolni az átfogó nemzeti levéltári szisztémába. Ezek az eltérések azonban végül is nem gátolják a kutathatóságot. Akad azonban más nehézség is! Mint nemzetközi szakmai ügyekben is forgolódo levéltáros, tapasztalnom kellett, hogy a múlt rendszerbeli sorstárs államokban, így a szomszédos országokban (melyekkel pedig 1918-ig azonos ívásúak az archíváliáink), más-más módon építették fel a levéltári anyag elvi vázát, ugyanúgy a szervtipológiára hivatkozva. Az igazán jelentős problémát viszont az okozta, hogy nálunk még ebben is túlzásba vitték a szent mintának tekintett szovjet példa követését! Lényegében politikai-ideológiai alapon („forradalom előtti” és „forradalom utáni” főperiódusokra szakítva) indokolatlanul megkettőzték a fondfőcsoportok elvi vázlatát. Ez a szerencsétlen lépés idők során számos módosításhoz, sok későbbi besorolási problémához vezetett. Mindazonáltal eredményezett olyan rendszert, amely szerint el lehetett találni a levéltári anyag egészében.

Végül egy időszerű kérdésről. Az ezredforduló táján hangos volt a szakma a „paradigmaváltás” híretől. Ez az akkoriban félelmetesen hangzó kifejezés azt a *gyökeres változást* akarta jelenteni, amely az informatika és a digitalizáció széles társadalmi elterjedésének fenyegetésével, az addig ismeretlen *elektronikus irat* megjelenésével előbb-utóbb a mi szakmánkban is felüti a fejét. A közben eltelt idők során valóban végbement ez a folyamat, amely a levéltárakat egyrészt a törvény szerint felügyelt szervek iratkezelésében történt alapvető változásokkal érinti, mely során a hagyományos papíralapú iratok fokozatosan visszaszorulnak és rob-

banásszerűen elterjed a számítógépes iratkezelés. Másrészt jelenti azt az örvendetes fejleményt, miszerint egyre több történeti dokumentum: a legfontosabb testületi jegyzőkönyvek, oklevelek, térképek, tervrajzok, anyakönyvi adatok, fényképek, röplapok és számos más anyag digitálisan kerül rögzítésre, adatbázisok matériájává válik és a világhálón keresztül bárhonnán elérhető lesz. Mindez a megfelelő programokon keresztül forradalmasíthatja a kutatói munka módját, módszereit és eredményességét. De a kutató okszerűen akkor élhet vele, ha nem szédül meg a látványos lehetőségektől, ha kézben tartja a kutatás vezérfonalát, nem feleli a digitalizáláshoz el nem jutott anyagrészeket sem, és a végső szót, az eredmények megfogalmazását sem bízta a gépre. Ez a kényes folyamat visszahat a levéltárak tevékenységére is: olyan minőségű feltáró munkát kell teljesíteniük, amely a kifinomult levéltári módszerek sajátos rituáléját kölcsönös megalégedésre tudja egyeztetni a korszerű informatika lehetőségeivel és a kutatói igényekkel. A maga módján ehhez kínál utat a bemutatott kiadvány is.

Somfai Balázs

* * *

Donáth Péter szerk.: *Filozófia – Művelődés – Történet 2015*. Trezor Kiadó, Budapest, 2015. 396 o. (Az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának Tudományos Közleményei XXXVI.) – Ez a kiadvány, mint az előző harmincöt kötet is, mestermű. Szerzői szakterületük kiemelkedő képviselői, akár mint kutatók, és/vagy mint oktatók. A kötet ajánlása A Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága és a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesülete megalakulásának 125. évfordulójára szól.

Donáth Péter a kötet előszavában arra tudományos és oktatói tevékenységre utal, amelyre a szerzők joggal lehetnek büszkéek. Nem szabad elfeledni, hogy ezek tanulmányok az egyetemi oktatás napi tevékenységei mellett (annak nehézségei ellenére) íródtak.

Ez a mű is – a hagyományokhoz híven –, három nagy részre osztható: filozófia, mint művelődés (művelődéstörténet), és mint történet (történelemtudomány). A filozófiai részben Lehmann Miklós írását olvashatjuk *Kozmológia és Elme* címmel. Ebben a tanulmányban nagy realitásérzékkel fogalmazza meg azt a számos támadásnak kitett (kreacionisták által), ámde a tudományos körökben evidens álláspontot, hogy az Univerzum anyagból áll, az Univerzum része az ember, így ő is anyagból áll, tehát az anyagra vonatkozó törvények érvényesek az agy – mint anyagi struktúra – termékére, az elmére. Ismerteti a gyenge és az erős antropikus elvet. Logikai következetességgel vezeti le a tervezettség szükségszerűségének tarthatatlanságát Paley példája segítségével, illetve annak hibáit megmutatva. Cáfolja a kreacionizmus azon érvét, miszerint is elenyésző a valószínűsége (illetve szerintük semmi), hogy véletlenszerűen pont olyan világegyetem alakuljon ki, amely megfelelő az emberi létnek. Kitérően illeszti bele gondolatmenetébe az evolúció szük-

ségszerű alakító mechanizmusait, melyek a hosszú évmilliók alatt pontosan azt a jelenlegi állapotot hozták létre, melyet ha kiveszünk a folyamatból és egy adott időpillanatban megtekintünk, akár úgy is tűnhetne, az Univerzum teremtett.

A következő fejezetben az evolúciós mechanizmusok általános érvényűséget vizsgálja, mely ily módon nem csak az élőlények fejlődésére igaz, hanem az anyagi világra is. A Multiverzumok végtelen számát, és az ebből fakadó végtelen variációs lehetőséget is vizsgálja, hiszen ez adhat egyfajta magyarázatot az evolúció minden szerveződése igaz voltára.

Az Információ és evolúció részben valójában megerősíti az evolúció mindenre kiterjedő érvényességét, s mindezt az információ, mint az univerzumot felépítő alapegység segítségével. Azt állítja (teljes joggal), hogy az univerzum pusztán információ, így természetesen az anyag sem más. Azonban tovább menve ismerteti a kulturális információáramlás alapegységeit, melyek a biológiai gének mintájára (hasonlóképpen) terjednek, a *mémeket*. Később visszatér az információ eredeti értelméhez, és eljut ahhoz a következtetéshez, melyet nagy gondolkodóink egyfelől az emberi gondolkodás több ezer éve alatt körüljártak, és melynek modellezésére és megértésére manapság nyílt lehetőség az informatikatudomány felfedezésével. Így a tudomány ma már képes megengedni annak a lehetőségét, miszerint is az egész létezés, a multiverzumok és minden, elképzelhető, hogy egy holografikus szimuláció.

Lehmann Miklós másik tanulmánya Wittgenstein: Diagram. Fénykép és filozófia kapcsolata címmel került be a kötetbe. Itt felemlíti azt a sajátosságot, miszerint a filozófiában a filozófusok, talán Wittgenstein kivételével, nem használtak képeket, bár szövegeikben sokszor említenek a képekkel, látással kapcsolatos kifejezéseket. Wittgenstein a műveiben használt képeket, diagramokat, bár ezek egy része nehezen értelmezhető. Nem meglepő módon, mivel Wittgenstein mérnök volt, ábrái többnyire vonalas képi elemek. Némely ábrája színes, vagy foltokból áll, melyek összekapcsolják korai és kései alkotói időszakát. A képek nem ötletszerű elhelyezések, hanem az értelmezés szempontjából lényeges szerepet játszanak. Különös észrevételeit jól összeszedett, feszes logikával vezeti le, sok hivatkozással teszi nyilvánvalóvá Wittgenstein képalkalmazását és illusztrációját.

A következő részben egy szociológiai tanulmány olvasható Déri András és Szarka-Bögös Réka közös munkájaként, amely az online közösségi élet diskurzusairól szól. Ebben az online közösségi élet diskurzusainak a mindennapi életre gyakorolt hatásának percepcióit vizsgálják meglehetősen alaposan. Hipotézisük: az attitűdöket az online egyenlőtlenségek egyik dimenziójaként is tekinthetjük. Az optimista elvárások szerint az internet elterjedésével csökkenni fognak a társadalmi különbségek. A hátrányos helyzetűeknek is lehetőségük lesz a minőségi oktatásra, az infrastruktúrához és az új munkalehetőségekhez, illetve könnyen juthatnak információhoz. A pesszimista nézőpont ezzel ellentétben azt állítja, hogy tovább növekszik a már meglévő szakadék a szegényebbek és a gazdagabbak között. Egyikük

jobban, hatékonyabban tudja kihasználni a kínált lehetőségeket, míg a másíknak ez komoly nehézségeket fog okozni. Megjelent a digitális szakadék fogalma. A hozzáférés lehetősége önmagában nem jelent magas szintű képességeket, tudásgyapodást, illetve mérhető hasznot. Utal Csepeli György érdekes kutatási eredményére, mely szerint az ember nem bír el nagyobb számú kapcsolatot, pontosabban, csak bizonyos számú kapcsolatot tud kezelni, az e fölöttiek már felszínes és esetleges kommunikációt jelentenek. Kitér még a barátság különféle lehetőségeire és a kommunikáció módozataira, továbbá a különféle kommunikációs csatornák (Facebook, Skype, Viber stb.) használati lehetőségeire és azok felhasználóra gyakorolt hatására.

Összegzésében utal a posztmateriális értéktulajdonítások, a barátságok értelmezési lehetőségeire, az erős és gyenge kötések kétféle értelmezésére és a kommunikatív cselekvésemélet keretei közötti vizsgálat lehetőségeire.

Ezt Kolosai Nedda tanulmánya követi a nevelépszichológia területéről: Tanító emlékek 1940 és 1956 között iskolát kezdők kisiskoláskorai mikro-történetek tükrében. A szerző rámutat arra, hogy jelenünk eseményeit, hozzáállásunkat a felmerülő kérdésekhez milyen nagy mértékben határozzák meg a múltbéli események és attitűdök, amelyek a szülőkön keresztül hatnak ránk. Jelen esetben a II. Világháború utáni évekről és a Rákosi-féle önkényuralmi rendszerben szerzett élményeket vizsgálja. A források főként a rendszer által hátrahagyott dokumentumokból képződtek, de ezek, a rendszer lényegéből fakadóan, erősen torz és valótlan képet mutatnak, szükséges a személyes mikro-történeteket is felhasználni a valóság hű kép kialakításához. Interjúk elemzésével és az abból levont következtetésekkel igyekszik egy szinte pointillista képalkotási módszerrel érzékeltetni, hogy milyen volt az '50-es évek kisiskolai léte. Nem szabad elfeledni, hogy a valóság nem csak adatokból tevődik össze, hanem személyes élményekből, képekből, viselkedésünk mintázataiból, melyek talán ezekben az években alapozódtak meg, akkor is, ha szüleink, nagyszüleink tapasztalatai voltak, hiszen ők neveltek minket, az ő mintáikat (*méme*ket) örököltük, az ő történeteiken nevelkedtünk fel.

A szerző először a tanítókra történő emlékezést dolgozza fel, ahol meglehetősen „szigorú” kép rajzolódik ki a kor pedagógusairól és a tanítás mindennapjairól. Ezután a tanító munkájának hatását vizsgálja az életpálya alakulására, valamint a kisiskolás-lét mindennapjaiba és annak minden szegmensébe enged betekintést, amelyből a mai olvasó párhuzamot vonhat jelen helyzetével kapcsolatban, és ez minősítési alapot jelenthet a mai állapotok értékeléséhez. Olyan észrevételek tehetők meg, hogy mennyiben volt más az akkori iskolák fegyelmezési, óravezetési, élelmezési, egészségügyi gyakorlata. Ezek ismeretében milyen a mai párhuzam, mi-ben van visszaesés, avagy fejlődés? Igazán gondolatébresztő és önvizsgálatra inspiráló, érdekes tanulmány.

Neveléstörténeti mű Mikonya György Mozaikok Eötvös József pedagógiai munkásságából című tanulmánya. Egy rövid életrajzzal kezd, mintegy bevezetve a ké-

sőbbi életmű történéseinek ok-okozati összefüggéseit, a vallás- és közoktatásügyi miniszterként meghozott közoktatási törvényeit. Ismerteti sokoldalú életútját, amely az író, államférfi, közéleti ember, a pedagógia hazai apostola, a liberalizmus magyar képviselője és ideológusa mintázata. Ő volt az, aki külföldi útja hatására felfedezte az oktatás minősége – amely mindenki számára hozzáférhető kell, hogy legyen –, és a nemzet felemelkedése közti összefüggést. Tehetsége és kapcsolati tőkéje segítségével meg is tett mindent, hogy elősegítse nemzete felemelkedését. Kitér az életmű hagyatékára is, amely korunkban is megszívlelendő tanácsokat és hozzáállásbeli attitűdöket tartalmaz. A szerző összegzésében e tanácsokat pontokba foglalva közli.

Mikonya György másik műve Gyertyánffy István a tanítóképzés megújításáért címmel szerepel a kötetben. A nagyszerű magyar pedagógus, tanügyi szakíró az eötvösi hagyaték realizálója, a Pedagogium megalapítója, aki sokat tett a hazai közoktatás reformjáért. Számos külföldi tanulmányútja tapasztalatait felhasználva Eötvös József második felkérésére elvállalta a budai tanítóképző vezetését. Ez az intézmény vált a hazai pedagógusképzés zászlóshajójává. Ez a tanulmány átfogó képet ad Gyertyánffy munkásságáról és ennek hasznáról a következő generációk számára. Látszik, hogy a szerző kiterjedt tudással és nagy rálátással rendelkezik ennek a kornak az oktatáspolitikai és nevelésméleti kérdéseire. Kitűnően mutat rá arra a kapcsolatra, amely a eötvösi idők és az ezt követő korszak történései és jelen világunk problémái közt fennáll. Kiváló tanulmány.

„Kezdődik a cirkusz.” Ciszterciek a Mindszenty-perben (alcíme: Baranyay Jusztin szerepe a hercegprímás elleni koncepciók eljárásban) címmel írt érdekes történelmi áttekintést Cúthné Gyóni Eszter. Az 1945 utáni vallásellenes intézkedések egyik kiemelt fontosságú pere volt az 1948-ban lefolytatott Mindszenty bíboros, hercegprímás elleni koncepciók per. Ebben a perben másodrendű vádlott volt Baranyay Jusztin, a tudós (jogászprofesszor) ciszterci szerzetes. A perben nem mint ciszterci szerzetest (legalább is a vád nem erre volt kiélezve), hanem mint a hercegprímás bűntársát vádolták. Ez a tanulmány hű képet fest a korszak önkényuralmi rendszere által lefolytatott, az ellenzék, illetve a vélt vagy valós veszélyt jelentő, másként gondolkodók elleni koncepciók perek világáról. Nyilván speciális színezetet ad a történéseknek az egyházi vonatkozás is. Baranyay bízott abban, hogy hazájában segítségére tud lenni az embereknek, pedig tudta, hogy keresni fogja a hatóság, s ennek ellenére sem távozott külföldre. A Habsburg-restauráció hívének tartották. Súlyos börtönévek után, súlyosan beteg emberként 1956-ban kapott amnesztiát, és még ebben az évben meghalt.

Kelelemen Elemér munkája található a 192. oldaltól, amely Reform, vagy ellenreform? Az 1972-es oktatáspolitikai párhatározatról címmel olvasható. Ez a párhatározat volt az, amely a reformvárákozások ellenére egy évtizedre konzerválta és stabilizálta a meglévő oktatási viszonyokat. Az 1961-es III. (oktatási) törvény utópisztikus és voluntarista rendelkezéseit, az 1972-es KB-határozat haladáselle-

nes ellenreformba váltotta át. Mindezek ellenére maradtak benne a jövőbeni fejlődés lehetőségét biztosító, illetve majdan elindító elemek. A változást a társadalom mélyrétegeiben lezajló folyamatok okozták, de a jogi alapok ettől a KB-határozattól eredeztethetőek. Mindazonáltal a kérdés nincs lezárva. Azóta is vita folyik erről a KB-határozatról: Milyen hatást gyakorolt az elkövetkező húsz év oktatáspolitikájára? Valóban fékező ellenreform-kísérlet volt-e, vagy sikeresen túllépve rajta a történelem kihasználta a benne rejlő lehetőségeket? Nagyszerű oktatáspolitikai értékezést olvashatunk, s megérthetjük belőle az oktatásügy mai állapotát. Elemzésének végén arra a megállapításra jut, hogy ez az ominózus párthatározat egy sikertelen ellenreform-kísérlet volt

A kötet záró dolgozata Donáth Péter műve, mely a Tanítói, tanári viták a magyarországi tanítók társadalmi küldetéséről, helyzetük javításáról, a tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről 1890-1905 címmel szerepel. A kötet közel felét (151 oldalt) kitevő tartalmas és alapos írás bemutatja a századfordulás tanítói fáradozásokat, küzdelmeket, amelyek a népiskolai rendszer kiterjesztését szorgalmazták, és egyben korszerűsítését is, valamint a társadalmi megbecsülésük emelkedésének kivívását, amely a javadalmazásban is megmutatkozzon. Kiemeli azt a fáradozást, mely az elemi/általános iskolázás jelentőségét, erősíteni igyekezett, hiszen funkciója a társadalom, illetve az állam szempontjából elsődleges. Utal arra, hogy Eötvös József még a társadalmi mobilitás elősegítését is remélte a kötelező iskoláztatás kiterjesztésétől, de a tanulmány által tárgyalt időszakra ez már szinte teljesen érdektelenné vált. Eötvös az anyanyelvi iskoláztatás híve volt, törvényei is ezt tükrözték (még a magyar nyelv, az államnyelv) kötelező tanítását sem írta elő 1868-ban a nemzetiségű nyelvi iskolákban, ami talán túlzás volt. Ezzel szemben a századforduló táján a kb. 50%-ban nem magyar anyanyelvű lakosság Magyarországhoz lojális nevelését, és – kétértelműen beszélve erről –, de valójában az egységes magyar nemzetállam kialakításának szolgálatát várták az elemi iskola „kohójától” (ami persze illúzió volt). Ez a parttalan magyarkodás természetesen ellenállást váltott ki a nemzetállamuk megerősítésében érdekelt hazai román és szerb nacionalisták körében. A tanítói és tanári szervezetek a hatalomnak megfelelni vágyásuktól vezérelve követelték az iskolák, illetve a tanítóképzők magyar nyelvűvé tételét, vagy legalábbis a magyar nyelv hatékony oktatásának bevezetését.

Kitűnően észrevételezte a szerző, hogy az állam alapvetően szabályozó, segélyező szerepre törekedett, s csak akkor államosított, amikor ezt nemzeti/nemzetiségi szempontból szükségesnek látta. Az állami tanítók és tanárok vezető szerepet játszottak az oktatás korszerűsítéséért, s a pedagógusok jobb anyagi elismeréséért folytatott küzdelemben, mozgalmakban, szervezetekben, és beleszólást kértek az oktatáspolitikai kérdések, oktatási reformok alakításába is.

A tanítók a helyi társadalom értelmiségi szereplőivel (lelkésszel, gazdásszal, jegyzővel stb.) szerettek volna egyenrangúvá válni, „úriemberré” lenni, ami akkoriban az érettségit követelte meg, mint minimumot, s esetleg felsőfokú képzettség-

get. Ők ezért követelték ezt ebben a korszakban, továbbá a már akkor is botrányosan alacsony bérük emelését, s azt, hogy nyugdíjuk legyen (az egyháziaknak is), még hozzá ne 40 év szolgálati viszony után, hanem a középiskolai és képzős tanárokhoz hasonlóan 30-35 év munkaviszony után. Mivel a pedagógusok körében a bérrendszer akkor is végzettséghez kötött volt, ezért követelték a tanítóképzés szintjének emelését. Ez viszont fenyegette a tanítóképzős tanárok egzisztenciáját, akik egyébként a gimnáziumi tanárokkal hasonlították össze magukat, s a velük való egy szintre kerülés érdekében a pedagógiumi képzés helyett egyetemi tanítóképző intézeti tanárképzést követeltek (ami szembe ment a budai képzősök és Gyertyánffy István törekvéseivel). De a tanítók törekvéseit is fékezni próbálták, hiszen maguk jellemzően tanítóképzőt végeztek, ami nem adott érettségit, majd polgári iskolai tanárképzőt, és tanítóképző intézeti tanári tanfolyamot (ekkoriban még a pedagógiumban, majd később az egyetemen), de mivel nem volt érettségijük, nem doktorálhattak, nem is habilitálhattak, ezért a felsőfokú tanítóképzés bevezetése egzisztenciájukat fenyegette. Így a tanítók és tanáraik érdekeik ez ügyben szemben álltak egymással a korabeli iskolarendszer által determinált erőterben.

Mindketten törekedtek legjobbjaiik számára a tanfelügyelői státusz megszerzésére, melyet akkoriban gyakran hozzá nem értő laikusok végeztek. Ennek kapcsán a viták során az egységes színvonal biztosítása érdekében felmerült a felügyeleti rendszer erősítésének igénye, s ennek összeegyeztethetőségének kérdése a tanítói/tanári autonómiával, ami ma sem érdektelen, hiszen most erősítik a felügyeletet. Akkoriban ennek elsősorban a nemzetiségi törekvések kontrollálása és a szocialista-szociáldemokrata törekvések korlátozása szempontjából volt politikai jelentősége. A tanfelügyelők ellenőrizték a népiskolák mellett a tanítóképzőket is, ami újabb feszültségforrássá vált, hiszen jogászok, vagy tanítók felügyelték a képzős tanárok munkáját megfelelő hozzáértés nélkül. Így volt ez egy ideig az iskolaszékekkel is, melyek tagjaiként a záróvizsgákon a laikusoknak több joga volt egy ideig, mint a szaktanárnak.

Valójában a tét az egységes tanítóképzés volt, mely a műveltségben az egységes magyar állam biztosítója. Fontos volt a nemzeti szellem erősítése. A saját tanítóképzős tanfelügyelet közelinek tűnő megvalósítását a Tisza István vezette első kormány bukása, és vele minisztere, Berzeviczy Albert tárcájától való megválása elnapolta, illetve keresztül húzta. Céljuk tanügy-igazgatási szempontból a tanítóképzőknek a középiskolákkal való egyenrangúságának elismertetése volt. Nem lehet észre nem venni az ebben az időben történeteknek és az azokat irányító folyamatoknak a mai párhuzamait.

A tanulmány kitűnő, számos adatot tartalmazó alapos munka, melyből megismerhetjük a századforduló oktatáspolitikáját és az azon javítani akarókat.

Ez a kötet is méltó része ennek a nagyszerű sorozatnak, noha biztosan nem lesz belőle bestseller.

Dúzs Miklós